

GELİŞİM VE DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN ERGENLİK DÖNEMİ

Mustafa KOÇ (*)

Özet

Makalede, ergenlik dönemi gelişim ve din psikolojisi olmak üzere iki bilim dalı açısından ele alınmıştır. Gelişim psikolojisi açısından söz konusu gelişim dönemi kısaca tanımlandıktan sonra ergenlerin ruhsal gelişim profili açıklanarak döneme özgü gelişim ödevleri ifade edilmiştir. Kısaca ergenlik dönemi, gelişim psikolojisi açısından ruhsal gelişim ile sınırlandırılmıştır. Makalenin ikinci bölümünde ise, din psikolojisi verilerine dayanılarak adı geçen dönemin öncelikle ahlâkî gelişimi daha sonra da dinî duygu ve düşünce gelişimi incelenmiştir. Ayrıca bu alt başlıkta dönemin tipik karakteristik eğilimi olan ergenlerin dinî şüphe ve tereddütlerinden bahsedilmiştir. Makalede son olarak, kısaca ergenlerin dinî tutum ve davranışlarının gelişim seyri ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik Dönemi, Ruhsal Gelişim, Dinî Şüphe, Dinî Tutum ve Davranış

Adolescence Period According to Developmental and Religious Psychology

Abstract

This article deals with the adolescence period in terms of developmental and religious psychology. From the perspective of developmental psychology, firstly developmental period has been described and the particular developmental tasks belonging to that period have been explained with the help of adolescence psychic profile. According to developmental psychology, the adolescence period is limited with psychic development. In the second part of the article, first the moral development of this period, and then the religious affect and thought development have been examined based on the fundamental principles of the psychology of religion. Religious doubts and hesitations as this period's characteristic tendencies were also mentioned. Lastly in the article, the general developmental progress of adolescents religious attitude and behavior have been evaluated.

Key Words: Adolescence Period, Psychic Development, Religious Doubt, Religious Attitude and Behavior

*) Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Din Psikolojisi]
(e-posta: kocmustafa2@mynet.com)

Giriş

İnsanoğlu çocukluğundan yaşlılığına kadar yaşadığı ömür çizgisi üzerinde birbirinden farklı gelişim dönemlerinden geçer ve bu dönemler içerisinde birbiriyle aynı olmayan fizyolojik ve psikolojik bir takım özellikler gösterir. Bu yaşam çizgisi dikkate alındığında bireyin hayatını genel hatlarıyla; çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi gelişim basamaklarına ayırarak değerlendirmek mümkündür. Ancak böyle bir sınıflamaya rağmen, “insan kurallara sığmaz” prensibi gereği, belirlenen periyotların başlangıç ve bitiş anlamında kesin bir yaş sınırlamasını yapmak oldukça güçtür. Bu tespitin yanında, insanoğluna ait bir gerçeği daha ifade etmek gerekir. O da şudur: “Bireyin, bilişsel yapısının belirsizliğe tahammülü yoktur.” Bu itibarla gelişim psikolojisi eksenli yapılan çalışmalarda, bireyin gelişim dönemleriyle ilgili olarak, aynı olmasa da birbirine yakın yaş sınırlamaları yapılmıştır.

Türkiye’de gerek gelişim psikolojisi gerekse din psikolojisi açısından ergenlik dönemiyle ilgili yapılan çalışmalar, Batı’da yapılan çalışmalar kadar zengin değilse de, ilgili bilim dallarının tarihsel süreçlerinin seyri dikkate alındığında azımsanmayacak orandadır. Bilim tarihi açıdan öncelik-sonralık gibi durumlar dikkate alındığında konuyla ilgili Türkiye’de yapılan teorik ve kavramsal çalışmaların çoğu Batı referanslı araştırmalara dayalı olarak yapılmış çalışmalardır. Biraz önce de ifade edilmeye çalışıldığı gibi, bu serüven bir anlamda kaçınılmazdır. Ancak bu durum, içinde yaşanılan kültürle ilgili Türk toplumuna özgü tespitlerin yapılmamasını gerektirmez. Bu konudaki tespitlerin yapılabilmesi de, yine bir süreci gerektirir. Zaten bütün bu süreçler bilimsel bilginin kümülatif olma özelliğinin bir gereğidir. Öte yandan, biraz önce kısaca ifade edilmeye çalışıldığı gibi, ergenlikle ilgili yapılan çalışmalarda elde edilen bazı bulgular elbette ki genel geçer bir mahiyet arz edebilir. Ancak bu anlamda ergenlik döneminin evrensel bir unsur taşımasının yanında, içinde yaşanılan toplumla ilgili kültürel ve toplumsal boyutta bazı uzantıları da vardır. Bu sebeple Türkiye’de konuyla ilgili yapılan ampirik çalışmalarda bu sosyo-kültürel farklılıklar dikkate alınmak durumundadır.

Din psikolojisi açısından Türkiye’de ergenlik dönemiyle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, yine Batı’ya oranla, bilimsel literatür oluşturacak kadar yeterli düzeye ulaşmamıştır. Ancak din psikolojisinin başlangıcından günümüze kadar Türkiye’deki seyri dikkate alındığında ergenlik dönemini, en çok çalışılan literal konular arasında değerlendirmek mümkündür. Elbette ki yapılan bu değerlendirme genelde din psikolojisi, özelde ise ergenlik dönemiyle ilgili yapılan bilimsel çalışmaların yeterli olduğu anlamına gelmemelidir.

Özetle, diğer dönemler gibi ergenlik de değişik açılardan incelenebilen bir gelişim dönemidir. Gelişim psikolojisi açısından ergenlik, temelde; fizyolojik anlamda bedensel ve cinsel gelişim, sosyolojik anlamda toplumsal gelişim, psikolojik anlamda ise duygusal gelişim, kişilik gelişimi, mesleğe yönelme ve ruhsal gelişim gibi farklı açılardan incelenebilir. Bu makalede, ilgili bilim dalı açısından temel olarak psikolojik muhtevallik ruhsal gelişim ele alınmıştır. Din psikolojisi açısından ise, ergenlik döneminin dinî geli-

şim seyri, gerek teorik bazda gerekse yapılan ampirik çalışma sonuçları da dikkate alınarak tahlil edilmeye çalışılmıştır.

A) Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi

a) Ergenlik Dönemi Nedir?

Ergenlik (adolescence); bireyin gelişim süreci içerisinde, ergenliğin başlangıcından fizyolojik erişkinliğe ulaşıncaya kadar geçen zaman dilimini kapsayan bir gelişim dönemidir. Bu dönem, temelde kızlarda fizyolojik olarak adetle ve göğüslerin büyümesiyle; erkeklerde ise sperm üretimiyle kendini gösteren ikincil cinsiyet özelliklerinin geliştiği bir dönemdir. Genel hatlarıyla yaş sınırlaması olarak kızlarda 12-21; erkeklerde ise 13-22 yaşlarını kapsar¹. MEB'in tanımında ergenlik dönemi; buluş çağına erme sebebiyle biyo-psikolojik bakımdan çocukluk döneminin sonu ile toplumsal yaşamda sorumluluk alma dönemi olan genç yetişkinlik dönemi arasında kalan 12-24 yaşları arasındaki dönemdir. UNESCO'nun tanımına göre ise; bireyin öğrenim yaptığı ve hayatını kazanmaya çalıştığı için ekonomik bağımsızlığını kazanamadığı ve evli olmadığı bir gelişim dönemidir. Sözü edilen kurumun tanımlamasında bu dönem, 15-25 yaşları arasında gösterilirken; BM örgütünde ise 12-25 yaşları arası olarak belirlenmiştir². Kısaca, dönemle ilgili yaş sınırlaması genel olarak şu şekilde sınıflandırılabilir (bkz. Tablo-1).

Tablo 1: Ergenlik dönemi yaş sınırlaması³

Ergenlik Dönemi Yaş Sınırlaması	
A. Ergenliğin Başları11-13 (12-14) yaş (kızlar) 13-15.....yaş (erkekler)
B. Ergenliğin Ortaları14-16.....yaş (kızlar) 15-17.....yaş (erkekler)
C. Ergenliğin Sonları16-21.....yaş (kızlar) 17-21.....yaş (erkekler)

Bazı kaynaklarda çocukluktan ergenliğe geçiş evresinin 10-15 yaşları arasını kapsadığı kabul edilse de, bu ve benzeri rakamların kesin belirleyici olmadığı daha önce de ifade edilmişti. Zira, ergenliğin başlangıç süresi ırk, beslenme şartları, iklim vb. faktörlere bağlı olarak değişebilir. Örneğin; Akdeniz ikliminin hakim olduğu yerlerde kızlar 8-10 yaşları arasında ergenlik dönemine girerken, bu durum kutuplarda yaşayan Eskimolarda 20'li yaşlara kadar uzayabilmektedir⁴. Öte yandan ergenlik döneminin tespiti noktasında, biyolojik faktörlerin yanında sosyolojik veriler de, genç ve yetişkin ayrımı hak-

1) Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, "Ergenlik" md., Bilim ve Sanat Yayınları, Ank.-2000, sh.269.

2) Kulaksızoğlu, Adnan, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 2.Baskı, İst.-1999, sh.33.

3) Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, sh.34.

4) Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, sh.269.

kında bir fikir verebilir. Bu bağlamda konuya Türk toplumu açısından bakıldığında; bireyin evli olması, askerliğini yapmış olması, ekonomik bağımsızlığını kazanmış olması, meslek sahibi olması ve anne-babasından ayrı yaşıyor olması gibi genelde sosyal statüye ilişkin durumlar, başkaları tarafından, onun yetişkin bir birey şeklinde algılanmasında birer etkidir⁵.

Ergenlik dönemi, psiko-sosyal problem ve çatışmaların oldukça yoğun olduğu bir dönemdir. Ayrıca sözü edilen bu psikolojik ve sosyolojik tabanlı problemler bireyler arası farklılıklar da gösterir. Bu dönemde ergen, çocuksu bağlılık ve hamlıktan kurtulup olgunlaşmaya ve bağımsızlaşmaya doğru bir yönelim içine girer. Bunun yanı sıra fizyolojik anlamda ergenlerin cinsel özelliklerinde, vücut hatlarında ve cinsel ilgilerinde; sosyolojik anlamda toplumsal rollerinde; bilişsel anlamda ise zihinsel gelişmelerinde ve öz kavramlarında, önemli, çoğu kez de ergenleri rahatsız edici değişiklikler gerçekleşir⁶. Zaten modern ergenlik psikolojisinin babası olarak kabul edilen G. Stanley Hall de ergenlik dönemini, "fırtınalı ve stresli" bir dönem olarak tanımlar⁷.

b) Ergenlik Döneminde Ruhsal Gelişim

Ergenlerin ruhsal durumları genel hatlarıyla düz bir profil çizmez, tam aksine; sinirlilik, ani tepkiler, öfke patlamaları, atak ve düşüncesiz davranışlar, çabuk sevinip üzülme, içe kapanıklık ile coşkulanma arasındaki gidip gelmeler, bencillik, sayısız kaygılar, güvensizlik, kararsızlık gibi oldukça dalgalı bir seyir izler. Bu gibi psikolojik durumlar bir erişkin için düşünüldüğünde, bireyin uyumsuz bir kişiliğe sahip olduğu kanısına varılabilir ancak söz konusu durum, ergenler için farklı ölçülerde değerlendirilmelidir⁸. Bu sayılan durumların dışında, her gelişim döneminde olduğu gibi ergenlerde de ciddi anlamda psikolojik rahatsızlıklar görülebilir. Bu rahatsızlıklardan en çok görülenleri ise; depresyon, kaygı bozuklukları, aşırı stres vb. rahatsızlıklardır⁹. Bunlardan ergenlik dönemindeki depresyon genelde, ergenin hayatındaki çok değer verdiği bir şeyi kaybetmesinin yanında, görünürde hiçbir neden yokken de ortaya çıkabilir. En önemlisi de, ergenin bu geçirdiği depresyon sürecinin, diğer üzüntülü hallerinden zor ayırt edilmesidir. Ayrıca ergenlik dönemindeki ruhsal bozukluklar içerisinde değerlendirilen, nevroz çeşitlerinden olan anoreksiya ve bulimia nevroz, ergenin yaşamını tehdit ettiği için oldukça ağır psikolojik rahatsızlıklar olarak değerlendirilebilir¹⁰.

5) Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, sh.33.

6) Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, sh.269.

7) Gander, Mary, J.; Gardiner, Harry, W., *Çocuk ve Ergenlik Gelişimi*, (Child and Adolescent Development), (Der.) Bekir Onur, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ank.-1995, sh.404.

8) Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı*, Özgür Yayınları, 8. Baskı, İst.-1993, sh.125; Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şemin, Uğurel, Refia, *Gençlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İst.-1992, sh.119-124.

9) Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, sh.127,132.

10) Orvin, George, H., *Ergenlik Çağındaki Çocuğunuzu Anlamanın Yolları*, (Understanding The Adolescent), (Çev. Ayşe Güran), HYB Yayıncılık, Ank.-1997, sh.139-142.

Ruhsal gelişim bağlamında ergenlerin en önemli sorunlarından biri de sosyalleşme alanında görüldüğü için özellikle eğitim-öğretim aşamasında bu hususun önemle göz önünde bulundurulması, ruh sağlıkları açısından oldukça dikkate değer bir konudur¹¹. Öte yandan ergenlik döneminde, erken yaşta ana-baba olmak, özellikle genç anne ve çocuğu için, hem şimdiki hem de ilerideki ilgilerini tehdit eden psikolojik çatışma muhtevalli bir ikilem meydana getirir¹². Ayrıca konuyla ilgili yapılan araştırmalarda boşanmış eşlerin çocuklarında bunaltı ve psikosomatik hastalıkların daha belirgin olduğu tespit edilmiştir¹³. Bunlara ilaveten, ergenlik döneminde cinsiyet açısından ergen kızların psikolojisi de ayrı bir önem taşır. Bu sebeple, sadece ergen kızların sorunlarını dile getiren eserler kaleme alınmıştır. Ruhsal açıdan iyi olan ergen kızlar bile, adet görürken bedensel ve ruhsal karakterli geçici bazı davranış bozuklukları gösterebilirler. Bunu minimize etmek için sportif faaliyetlerde bulunmaları, vücut ve ruh sağlığından kaynaklanan bu ve benzeri problemlerin çözümüne yönelik olumlu etkiler yapabilir¹⁴. Öte yandan ruhsal gelişim çerçevesinde konunun önemli bir yönü de, ergen ölümlerinin nedenleri arasında intiharın ikinci sırada yer almasıdır. ABD'deki konuyla ilgili yapılan bir araştırmaya göre; 1950-1988 yılları arasındaki ergen intiharlarında dört kat bir artış görüldüğü saptanmıştır¹⁵.

Ergenlik döneminde, yine ruh sağlığı çerçevesinde değerlendirilebilecek bir diğer önemli konu da, uyuşturucu ve bağımlılık yapan maddelerin kullanımınıdır. Ergenin ileriki yaşamında da olumsuz durumlara neden olabilen uyuşturucu ve rahatlatıcı tarzdaki ilaç kullanımı, daha ziyade bu dönemde başlar. Kandel ve Faust tarafından yapılan bir araştırmada, ergenlerin daha ziyade şarap, bira, sigara, sert likör, mariyuana (bir tür uyuşturucu maddesi) ve eroin-kokain gibi yasadışı ve kullanımı yasaklanan uyuşturucular kullandıkları tespit edilmiştir¹⁶. Ergenler, uyuşturucu ve alkol bağımlılığı yapan maddeleri kullanmaya, çoğu kez yatıştıramadıkları merak duyguları, heyecanları ve hakim olamadıkları deneme arzularından dolayı, "bir kereden ne çıkar" mantığıyla başlarlar. Onlar aynı zamanda, içki ve sigara içmeyi, büyümenin bir işareti olarak algılayabilir ve kendilerini bu anlamda ispatlamak için de bu tür kötü alışkanlıklara başlayabilirler¹⁷. Özellikle konuyla bağlantılı olarak ergenlerle ilgili önemli bir diğer sorun da, bu dönemde işlenen suçlardır. Faw'ın yaptığı araştırmaya göre, Batı'da demografik olarak ergen nüfusunda sadece %22 artış olurken, işledikleri suçlarda ise, son on yılda %66 oranında bir artış görülmüştür. Ayrıca cinsiyet açısından suç işleme oranı itibarıyla erkek ergenle-

11) Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, sh.189.

12) Gander, *Ergen Gelişimi*, sh.469-470.

13) Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, sh.108.

14) Adler, Alfred, *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*, (Çev. Nesrin Sipahioğlu), Düşünen Adam Yayınları, 2. Baskı, İst.-1994, sh.186-188.

15) Orvin, *Gençlik Çağı Çocukları*, sh.138.

16) Gander, *Ergen Gelişimi*, sh.467.

17) Grant, Wendy, *13-19 Yaşları Arasındaki Gençler*, (13 to 19), (Çev. Şerife Küçükakal), HYB Yayıncılık, Ank.-1999, sh.97, 101-104.

rin, kızlara oranla yaklaşık üç kat daha fazla suç işlediği; işledikleri suç türleri itibarıyla de, daha çok araba hırsızlığı ve soygun, kız ergenlerin ise daha ziyade cinsel suçlarla, evden kaçma suçlarını işledikleri gözlenmiştir¹⁸.

Görüldüğü gibi, ergenlik dönemi gelişimsel özellikleri açısından oldukça önemli ve dengesiz bir dönemdir. Bu dönemde, ergenin ruh sağlığına katkıda bulunmak amacıyla anne-babaların ergene yapabileceği en büyük yardım; ergenin kendilerinden beklediği anlayış, güven ve özgürlüğü ona sağlamaları ve bir çocuk muamelesi değil, tek başına bir birey olarak değer vermeleri, onun çözebileceği problemlerin çözümünde ona imkan sağlamaları ve bu anlamda onun bağımsızlık çabalarını desteklemeleridir¹⁹.

c) Ergenlik Dönemine İlişkin Gelişim Ödevleri

Psikologlar tarafından geliştirilen her dönemin kendine ait bir takım gelişim ödevleri vardır. Genel anlamda bireylerin ruhsal durumları, bu belirlenen gelişim ödevlerini yerine getirip getiremedikleriyle yakından ilgilidir. Bu bağlamda ergenlik döneminin temel gelişim ödevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür; fizyolojik açıdan hızlı bir şekilde gelişip, oranları değişen bedene uyum sağlayabilme, akranlar arasında sosyal anlamda bir yer edinebilme, meslek seçimine ve seçilen bu mesleğe hazırlanabilme, ekonomik bağımsızlığını güvence altına almaya çalışabilme, aileden ayrı olarak bağımsızlığını kazanma isteği duyabilme, yetişkinler gibi toplumda bir sosyal statü sağlamaya çalışabilme, yavaş yavaş evlenmeye ve aile kurmaya hazırlık yapabilme ve kendine uygun bir hayat felsefesi ve kişisel değer duygusu geliştirebilmedir²⁰.

B) Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi

Makaledeki bu bölüm genel olarak üç temel alt başlık altında incelenmeye çalışılmıştır. İlk etapta, aslında gelişim psikolojisi içerisinde değerlendirilen, ancak işlenen muhteva yönüyle bu bölümde ele alınmasının daha uygun olacağı düşüncesiyle ergenin ahlâkî gelişimine yer verilmiştir.

a) Ergenlik Döneminde Ahlâkî Gelişim

Psikologlar tarafından seküler anlamda ergenlerin ahlâkî gelişimlerini açıklamaya çalışan bir çok psikolojik tabanlı ahlâkî gelişim kuramı öne sürülmüştür. Bunların en çok bilinenleri ise, psikanalitik kuram, toplumsal öğrenme kuramı, Piaget ve Kohlberg'in ahlâkî gelişim kuramlarıdır²¹. Bu kuramlar, kendilerine göre konunun kutsal (aşkın) boyutunu tamamen göz ardı ederek sadece psikolojik tabanlı bilimsel açıklamalarla ergenlerin ahlâkî gelişimlerini ifade etmeye çalışsalar da, yeterli değillerdir. Ergenlik dönemindeki ahlâk anlayışları, daha fazla genelleşerek ve olduğu gibi aktarılıp ergen benliğinin

18) Gander, *Ergen Gelişimi*, sh.465.

19) Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, sh.132.

20) Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Yayınevi, 11. Baskı, İst.-1994, sh.62.

21) Ayrıntılı bilgi için bkz. Windmiller, Myra, *Ahlâk Gelişimi ve Ahlâkî Davranış*, (Çev. Demet Öngen), *Ergenliği Anlamak* (içinde), Der. Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ank.-1995, sh.227-238.

birer parçası haline gelerek temelde iki yönde gelişme gösterirler²². Yani bireyin, kendine ait kişisel bir değer sisteminin varlığının farkına vardığı dönem, ergenlik dönemidir. Çünkü bu dönemdeki bir çok değişken, ahlâkın seviyeli bir şekilde benimsenip benimsenmeyeceğini veya değer yargılarının toplumda mevcut olan otoriteye bağlı kalarak, geleneksel şekilde algılanıp algılanmayacağını belirler²³. Bu bağlamda döneme ilişkin özel ahlâk kurallarının yerini, genel ve dinsel ahlâk kuralları alır²⁴ ve ergenler için din ile ahlâk birbirlerinden ayrılmadan algılanır²⁵. Bu dönemde, çevrenin ergenden beklentileri olan doğruları kendisinin bulmasını istemesi, iç kontrol gücünü ifade eden vicdan gelişimini hızlandırarak dış kontrolü ortadan kaldırır. Bu açıdan gelişim dönemleri içerisinde bireylerin ahlâk konusunda en hassas oldukları dönem, ergenlik yıllarıdır denilebilir²⁶.

Bu dönemdeki ahlâkî uygulamaya gelince, ergenlere ahlâkî değerlerin direkt aşılması pedagojik olarak uygun değildir. Onlara, fikirlerinin tutarsızlıklarını ve fikirleri arasındaki çatışmalarını görmelerine imkan tanıyarak, ahlâkî değerlerin bu yolla aşılmasına çalışılması, ergenlerde ahlâkî değerlere ilişkin temel bilişsel sürecin yeniden yapılmasına imkan sağlayabilir²⁷. Ahlâk-din ilişkisi, bu açıdan değerlendirildiğinde, kendi kendini yönetebilen ergenlerin gerçekten ahlâk ve karakter sahibi oldukları söylenebilir. Bu anlamda ergenlik döneminin en belirgin moral davranış özelliğinin, kendi kendini yönetme yeteneğinin gelişmesi olduğunu ifade etmek de mümkündür. Dolayısıyla ergenin ahlâkî gelişimi ile kişilik gelişimi arasında önemli bir ilişki vardır. Bu bağlamda ergenin, dinî olgunluk ve moral gücü açısından uyumlu bir kişilik geliştirebilmesinde kendini doğru değerlendirebilme, dengeli ve sürekli bir öz kavrama sahip olabilmek ve kendini olduğu gibi kabul edebilme gibi bazı önemli psikolojik olgular vardır²⁸. Öte yandan ergendeki ahlâkî gelişimin etkileri, başta anne-babası olmak üzere çevresindeki büyükleri ile olan ilişkilerinde de görülebilir. Bu anlamda ergen, anne-babasının davranışlarını eleştirir ve kendi kişiliğini tamamlayabilmek için sevgi ve saygı duyduğu yetişkinlerin söz ve davranışlarındaki uyuma dikkat eder. Örneğin, bir kimse dürüstlük taslayarak kendi çıkarları için bir takım davranışlarda bulunuyorsa, ergen bu durumu kendi moral ölçüleriyle bağdaştıramaz²⁹.

Ahlâk kurallarına, cezadan korkulduğu için değil, zarurî oldukları için uyulur. Bu durum ergende, alışkanlığa dayanan dış disiplinin tersine bir iç disiplinin gelişmesini sağ-

22) Hökelekli, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniv., İlahiyat Fak., Bursa-1983, sh.23.

23) Windmiller, *Ahlâk Gelişimi*, sh.249-250 .

24) Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş-1*, Ayyıldız Matbaası, Ank.-1980, sh.101.

25) Gruber, A., "Ergenlik Çağı Gençlerinde Dinî Gelişme", (Çev. Hayati Hökelekli), *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, (Hicret Özel Sayısı), İst.-1979, S.9-10, sh.17.

26) Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, sh.101.

27) Windmiller, *Ahlâk Gelişimi*, sh.250.

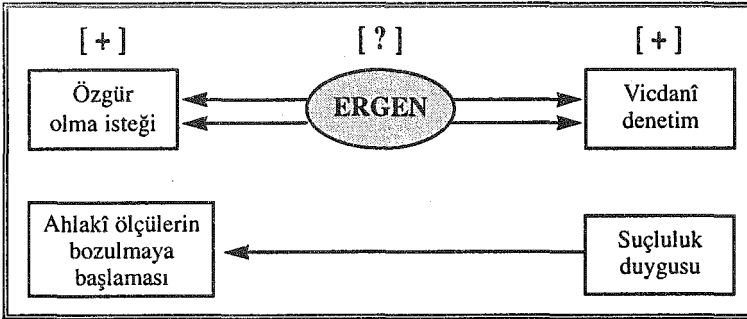
28) Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, sh.102, 109-110.

29) Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, sh.102.

lar³⁰. Bu dönemde ahlâkî faziletler ve dindarlık da önemini hissettirir, ergenin sahip olduğu ya da olmaya çalıştığı dinî kişiliğin sosyal alanda da kendini göstermesiyle ahde vefa, cömertlik, sadakat gibi kavramların anlamları daha da hissedilerek içselleştirilir³¹. Öte yandan, ahlâkın toplumsallaşmasıyla birlikte ergenlerde “hak ve adalet” fikri de ege-men olmaya başlar. Dolayısıyla ergenler, haksızlık yapan ve eşit davranmayan kimsele-re karşı sert tepki verebilirler. Ancak ergenliğin ilk yıllarında görülen bu reaksiyon, dö-nemin sonlarına doğru kısmen azalır. Bu ve benzeri davranışları gösteren ahlâkî gelişim içerisindeki ergenler göz önüne alındığında, ergenleri; uyumlu, kendi kendini yönetebi-len, itaatkâr, uyumsuz ve inatçı ergenler diye bazı ahlâkî tiplere göre sınıflandırmak da mümkündür³².

Ergendeki ahlâkî gelişime bağlı olarak vicdan gelişimi ve suçluluk duygusu arasında da önemli psikolojik çatışmalar söz konusudur. Ergen, zaman zaman çocukluk döneminde oluşan vicdanî yapısına isyan eder ve vicdanından kurtulup özgür olma isteğiyle vic-danının tutsağı olma arasındaki çatışmasını, sözleriyle karşısındakilere meydan okuma, fakat davranışlarıyla da toplumun belirlediği standartlara uyma tarzındaki bir yöntemle çözmeye çalışır. Bu meydan okuma sürecindeki eylemlerin ergende oluşturduğu etki, özellikle vicdanının tekrar kontrol altına alınmasıyla onda ciddi bir suçluluk duygusu meydana getirebilir. Ergendeki suçluluk duygusunun başlaması, aynı zamanda ahlâk öl-çülerinin bozulması ve vicdanının emirlerinin çiğnenmiş olmasının da bir belirtisi olabi-lir (ayrıca krş. Şekil-1). Cinsiyet bağlamında ise erkek ergenler, suçluluk duygusunu, kız ergenlerden daha fazla hissederler. Çünkü kız ergenler, dinî emirleri yerine getirme nok-tasında erkek ergenlere göre daha hassas bir yapıya sahiptirler³³.

Şekil 1: Ergenin vicdan gelişimi ve suçluluk duygusu arasındaki psikolojik çatışma durumu

30) Hökelekli, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, sh.21.

31) Şentürk, Habil, *Din Psikolojisi*, Esra Yayınları, İst.-1997, sh.110.

32) Hökelekli, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, sh.24, 26-27.

33) Hökelekli, *a.g.tez*, sh.22-23, 25.

b) Ergenlik Döneminde Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi

Bu dönemdeki dinî duygu ve düşünce gelişimini; dinî bilincin uyanışı (12-14 yaşları arası), dinî şüphe ve çatışmaların ortaya çıkışı (14-18 yaşları arası), tövbe ve dine dönüş olaylarının meydana gelişi (16-17 yaşları arası) ve dinî inanç ve tutumların netleşmesi (18-21 yaşları arası) şeklinde sınıflandırmak mümkündür³⁴.

1) Dinî Bilincin Uyanışı (12-14 yaşları arası)

Ergenlik dönemine giren birey, bulûğ çağına girmiş olduğundan, dinî açıdan emir ve yasaklar doğrultusunda yapacağı eylemlerden, -onun düşünce ve irade özgürlüğü neticesinde oluştuğu için- sorumlu tutulur³⁵. İşte bu noktadan sonra dinî bakımdan sorumluluk üstlenen ergen için din, “güvenlik, kimlik, bağlanma ve anlama” gibi bir takım psikolojik istek ve ihtiyaçlara cevap vermesi bakımından etkisi oldukça yüksek bir değer olarak anlamlandırılır³⁶. Bu anlamlandırmada cinsiyet farkı önemli değildir. Yani ergen kız ve erkeklerde din duygusu, diğer eğilimlerine karşı besledikleri değerler ölçüsünde önem kazanır. Kısacası onlardaki din duygusu da, diğer eğilimlerinin bir bileşimini oluşturur³⁷. Bu bağlamda, ergen ruhunun duygusal derinliğinden hız alan dinî arzu ve arayış süreci, bilişsel gelişimin yardımıyla ergeni bilinçli bir dinî uyanışa hazırlar. Bu sebeple, ergenlik döneminin başlarında gerçekten anlaşılmuş ve kavranılmış bir dinî hayat görülmeye başlar. Ergen artık 12-14 yaşlarından itibaren, dinî inanç ve anlayış bakımından yavaş yavaş yetişkinler seviyesine yükselmeye başladığı için bu yaşlar “dinî uyanış ve gelişim” yaşları olarak da değerlendirilebilir.

Öte yandan, ergenlik döneminde başlayan soyut düşünme kabiliyeti geliştiği ve düşünce “varsayımlı ve tümdengelimli” bir nitelik kazandığı için ergenin zihni yapısı, duyular üstü bir alan ve rasyonel gerçeklikten ayrı olan unsurlar üzerinde işlem yapabilme kapasitesine erişir. Bu sebeple ergen, üzerinde sıkça düşünülüp tartışılan tabiatüstü, dinî ve metafizik konuları düşünmeye başlar. Netice itibariyle çocukluk döneminde tam olarak idrak edilemeyen dinî iman, ergenlik döneminde bilinçli bir süreç izler³⁸. Ergenlikteki somut düşünceden soyut düşünceye geçiş, beraberinde “Tanrı” kavramının zihinsel oluşumunda da bir değişikliğe neden olur. Yani “Tanrı” kavramı, şahıslştırılmış bir şekildeki “kurtarıcı ve baba” figürlerinden, her an her yerde olan, şekilsiz, cisimsiz, benzersiz, soyut ve manevî tarzdaki “Tanrı” temasına bir geçiş süreci yaşar³⁹ (ayrıca bkz. Şekil-2). Kısaca, ergenliğin asıl bunalımlı devresine girmeden önceki, birinci dönem di-

34) Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, No:116, Ank.-1993, sh.267-280.

35) Achoui, Mustapha, “Human Nature From a Comparative Psychological Perspective”, *The American Journal of Islamic Social Sciences*, Washington-1998, Winter 1998, Volume 15, Number 4, sh.79; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.266.

36) Hökelekli, a.g.e., sh.267.

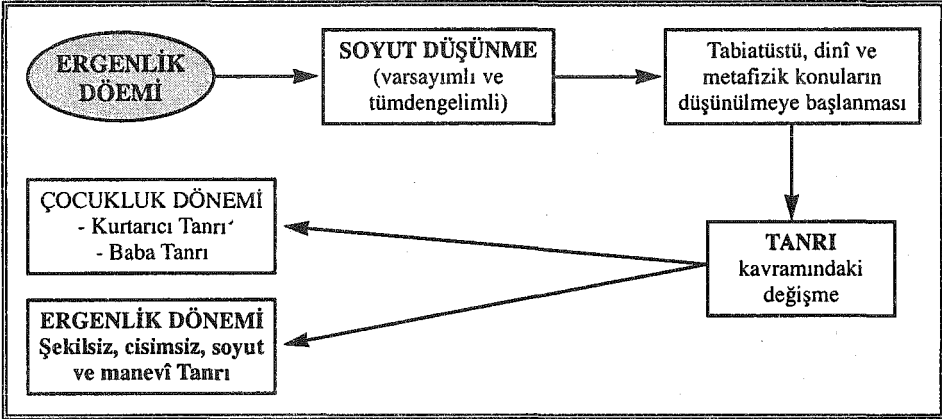
37) Özgü, Halis, *Genç Kız Psikolojisi*, Özgü Yayınevi, 3. Baskı, İst.-1969, sh.134.

38) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.67-68.

39) Vergote, Antoine, “*Ergenlikte Din*”, (Çev. Erdoğan Fırat), A.Ü.I.F.D., Ank.-1981, C.24, sh.583-584.

ye sınıflandırılan bu dönem, ergenin dinî ilgisinin en yoğun olduğu bir dönemdir. Ancak bu dönem, dinî bunalım ve çatışmaları ihtiva eden dönemin başlamasıyla sona erer⁴⁰.

Şekil 2: Ergenlik döneminde Tanrı kavramındaki değişim

2) Dinî Şüphe ve Çatışmaların Ortaya Çıkışı (14-18 yaşları arası)

Dinî duygu ve düşünce gelişiminin ikinci dönemini ihtiva eden ve genel olarak 14-18 yaşları arasını kapsayan “dinî şüphe ve çatışmalar dönemi” ise din psikolojisi açısından oldukça önemli bir dönemdir. Zaten din psikolojisinde ergenlik dönemi hem “dinî uyanış, dine dönüş”, hem de “dinî şüphe ve kararsızlık” dönemi olarak tanımlanır⁴¹. Bi-reyin gelişim dönemleri göz önüne alındığında, imanla ilgili şüphe, kararsızlık ve çatışmalar en çok bu dönemde ortaya çıkar⁴². Din psikologları tarafından, ergenlik döneminde ortaya çıkan bu dinî şüphe krizi, gerek bilişsel gerekse dinsel gelişim açısından normal ve doğal bir süreç olarak değerlendirilir⁴³. Dinî şüpheyile ilgili olarak gerek Batı’da gerekse Türkiye’de yapılan alan araştırmaları sonucunda; ergenlik döneminde ortaya çıkan dinî şüphelerin, ortalama 12-14 yaşlar arasında başladığı, 16-18 yaşlar arasında zirveye ulaştığı, 20-21 yaşlar arasında da sona erdiği saptanmıştır. Netice olarak, ergenlikteki dinî şüphe döneminin yaşla sınırlanması gerekirse, genel anlamda 11-20 yaşları arasında yer alan bir süreç olarak değerlendirilebilir⁴⁴. Öte yandan yaş faktörü açısından konuyla ilgili yapılan araştırmalarda ergenlerdeki din krizinin ortalama 17 yaşında en yüksek düzeyde olduğu⁴⁵, cinsiyet faktörü göz önüne alındığında ise, kız ergenlerde di-

40) Hökeleklî, *Din Psikolojisi*, sh.269.

41) Hökeleklî, Hayatî, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler”, MEB, *Din Öğretimi Dergisi*, Ank.-1988, S.14, sh.73.

42) Hökeleklî, *Din Psikolojisi*, sh.270.

43) Hökeleklî, *Ergenlikte Dinî Şüpheler*, sh.30.

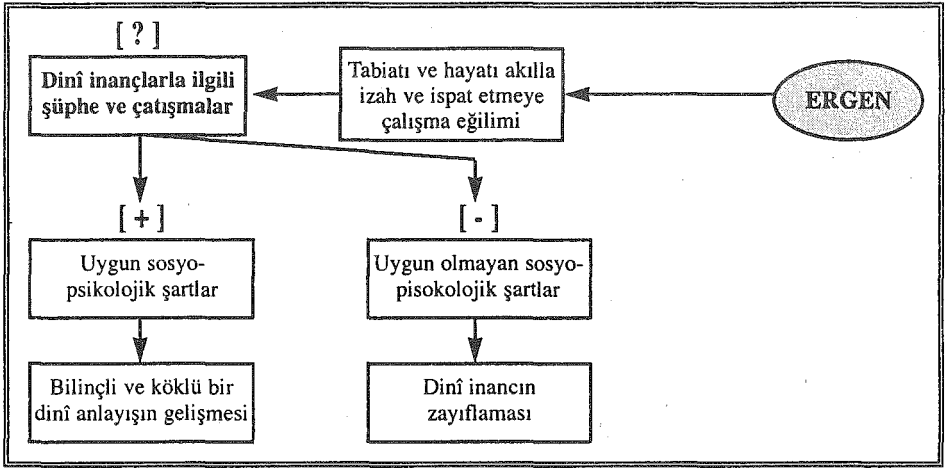
44) Bahadır, Abdülkerim, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1994, sh.39.

45) Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, sh.98.

nî şüphelerin, erkek ergenlere göre daha erken başlayıp daha erken sona erdiği tespit edilmiştir⁴⁶.

Ergenlik dönemi öncesine kadar sorgulanmayan dinî inanç ve tutumlar, bu dönemde ergen tarafından sıkı bir eleştiriye tâbi tutulur. Dolayısıyla ergen, genel anlamda 14-18 yaşları arasında, akılla ispatlanamayan her şeyin karşısında bir tenkit ve güvensizlik tutumu geliştirebilir⁴⁷. Ancak dinî şüpheler, ergenlerin tümünün inançları üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmezler. Uygun sosyo-psikolojik şartlar gerçekleştiğinde, söz konusu durumun ergenin dinini saflaştırıcı, daha bilinçli ve köklü bir dinî anlayışı geliştiren etkiler yaptığını söylemek mümkündür⁴⁸ (ayrıca krş. Şekil-3).

Şekil 3: Ergenin dinî şüphe ve çatışmalarının psikolojik sonuçları

Ergenlik döneminde yaşanan dinî şüphe ve çatışmalar, duygusal olmaları ve çoğu kez diğer alanlardaki uyumsuzluk ve çatışmalardan kaynaklanan bir karakter taşımaları gibi temelde iki psikolojik özellik gösterirler⁴⁹. Bu bağlamda Allport'a göre ergenler, din ile ilgili elde ettikleri değerleri günlük hayatlarıyla bağdaştıramadıkları için dinî şüphe ve tereddüt yaşarlar⁵⁰. Ergenlik döneminde ortaya çıkan dinî şüpheler, özellikle ergenin psikolojik yapısından ve sosyo-kültürel çevresinden kaynaklanabilir⁵¹. Bunun yanı sıra,

46) Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler*, sh.158.

47) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.271.

48) Hökelekli, *Ergenlikte Dinî Şüpheler*, sh.82.

49) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.272.

50) Jersild, Arthur, T., *Gençlik Psikolojisi*, (Çev. İbrahim N. Özgür), Gün Matbaası, 2. Baskı, İst.-1974.) sh.394-395.

51) Bahadır, *Ergenlikte Dinî Şüpheler*, sh.40-44; ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bahadır, Abdülkerim, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), (Ed. Hayati Hökelekli), Ank. Okulu Yayınları, Ank.-2002, sh. 264-268.

ergenlik döneminde dinî gelişimin seyrini değişikliğe uğratan faktörler de, ergenin beden yapısındaki değişimler, çocukluk dönemindeki aldığı eğitim ile yetiştiği sosyal ve fiziksel çevre olmak üzere üç ayrı kategoride değerlendirilebilir⁵². Zikredilen bu faktörlerden sosyal çevre faktörü, ergendeki aile ve okul çevresinin yardımlarıyla ortaya çıkan entelektüel ilerlemenin onda, karşılaştırma, tahlil ve eleştirme yeteneklerini geliştirme bakımından etkiler yaptığı için son derece önemlidir. Bu durumda ergen, çocukluk döneminden kalan ve ihtiyaç olarak hissettiği değerleri tenkitçi bir bakış açısıyla eleştirir. Hatta bir adım daha ileri giderek, sahip olduğu tüm inançlarını eleştirdiğini söylemek de mümkündür⁵².

Bu dönemde ergenin sahip olduğu dinî şüphelerin muhtevalarına gelince, dinî şüpheler genel olarak önce ibadet şekilleri üzerinde toplanır ve daha sonra dinin muhtevalarına doğru bir geçiş süreci yaşar⁵⁴. Ergenlik döneminde dinî şüphelerle ilgili olarak, okulda öğretilen bilimsel teoriler ile dinî inanç ve anlayışın bağdaştırılması noktasında bazı problemler de yaşanabilir. Böyle bir karmaşıklık içinde ergen, dinî şüphe ve kararsızlık eğilimi gösterebilir⁵⁵. Öte yandan ergenin dinî anlayış ve yaşama biçimi, çoğu kez politik ve ideolojik nitelikler taşıyan gruplar tarafından sansürden geçirilir, ancak buna rağmen ergendeki şahsilik ve kendiliğindenlik tamamıyla ortadan kalkmaz⁵⁶. Batıda yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında, dinî şüphe konuları olarak; Tanrı'nın varlığı, birliği ve çeşitli sıfatları, Hz. İsa'nın Tanrısallığı, İncilin doğruluğu ve mukaddesliği, kilisenin dinî tutum ve dogmatik yapısı, kilise ayinleri ve hizmetleri, kilise adamlarının yaşayışları, dinî pratiklerin sembolik anlatımları, cennet-cehennem, sevap-günah, ahiret-kıyamet, dua ve dua çeşitleri, geleneksel inançlar ve örfler, bilimin, dine ters gelen verileri gibi konuların tespit edildiği görülür⁵⁷. Öte yandan dinî şüphe ve tereddütlerin de etkisiyle ergenleri dinden uzaklaştıran; sıkıntılar, bağımsızlık ihtiyacı ve cinsel arzuların yoğunluğu gibi psikolojik faktörler; yanlış ve hurafe bilgiler, dinî anlatım dilinin yetersizliği ve rehbersizlik gibi bilişsel faktörler ile müsamahasızlık ve baskı, dinî konularda desteksizlik, modern hayatın çekiciliği, teori ve pratik çelişkisi ve dini kötü temsil edenlerin varlığı gibi sosyal faktörlerin varlığından da söz etmek mümkündür⁵⁸.

Dinî şüphe ve tereddütlere cinsiyet açısından bakıldığında ergen erkek, kişiliğini ideal bir imaj aracılığıyla realize ederken kız ergen ise, duygusal eksikliğini küllî bir varlık inancıyla doldurmaya çalışır. Ergenlik çağından sonra dinî hayatın zayıflaması, diğer sebeplerin yanı sıra duygusal idealizasyonun gerilemesi ve bireylerin çevrelerine tamamen adapte olmaları sonucu insanlarla iletişime girmeleriyle de açıklanabilir⁵⁹. Bazı ergen-

52) Gruber, *Ergenlikte Dinî Gelişme*, sh.20.

53) Bahadır, *Ergenlikte Dinî Şüpheler*, sh.32.

54) Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaası, Samsun-1993, sh.107.

55) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.271.

56) Hökelekli, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, sh.139.

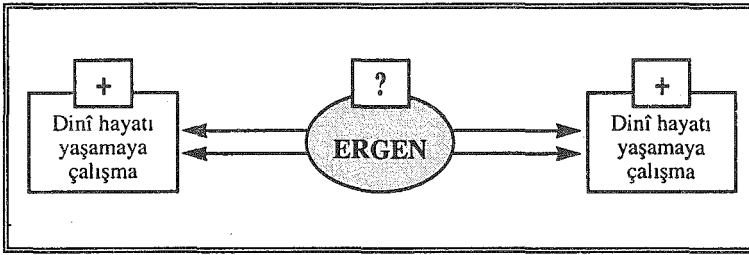
57) Bahadır, *Ergenlikte Dinî Şüpheler*, sh.45.

58) Hökelekli, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, sh.34-37.

59) Vergote, *Ergenlikte Din*, sh.586.

lerde ise böyle bir sebep olmadan, dinî inançlardan aniden uzaklaşarak dine karşı bir kayıtsızlık gösterebilirler⁶⁰ (ayrıca bkz. Tablo-2). Öte yandan cinsel arzularının kuvvetli etkisini yaşayan ergen, hayatını yüce bir ideal çerçevesinde bir merkezde odaklamaya çalışma yani, dine karşı bir yaklaşma veya cinsel arzuların zevk ve tatmini peşinden koşma tarzındaki iki zıt eğilimin kendinde meydana getirdiği psikolojik bir çatışma durumu da yaşar⁶¹. Burada, “yaklaşma-yaklaşma” türü bir psikolojik çatışmadan söz edilebilir. Yani ergen, birbiriyle bağdaşması imkansız olan iki çekici hedefe de aynı anda ulaşma isteğindedir. Ancak, aynı anda ikiye bölünemeyeceğinden bu mümkün olmaz ve sonuçta sadece birini tercih etmek durumunda kalır (bkz. Şekil-4).

Şekil 4: Ergenin yaşadığı psikolojik çatışma durumu

Tablo 2: Ergenlik döneminde spesifik dinî inançlarda meydana gelen değişimler⁶²

	İnançlı			Şüpheli		
	12 yaş %	15 yaş %	18 yaş %	12 yaş %	15 yaş %	18 yaş %
Tanrı, bir şahıstan ziyade iyilik için çalışan ve mahiyeti bilinmeyen bir güçtür.	46	49	57	20	14	15
Tanrı, sizin iyi davranışta bulunup bulunmadığınızı gözetleyen ve iyi davranmadığınız takdirde sizi cezalandıran bir varlıktır.	70	49	33	11	13	18
Bir Tanrı'nın varlığını biliyorum.	94	80	79	2	14	16
Katolikler, Yahudiler ve Protestanlar eşit derecede iyidirler.	67	79	86	24	11	7
Cennet vardır.	82	78	74	13	16	20
Sadece iyiler cennete gider.	72	45	33	13	27	34
Cehennem, insanların günahları sebebiyle dünyada cezalandırıldıkları yerdir	70	49	35	13	27	34

60) Özgü, *Genç Kız Psikolojisi*, sh.134.

61) Hökeleki, *Din Psikolojisi*, sh.279.

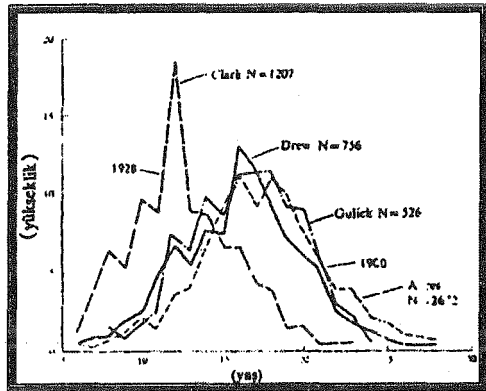
62) Argyle, Micheal; Hallahmi, Benjamin-Beit, “Yaş ve Din”, (Çev. Abdurrahman KURT), *U.Ü.I.F.D.*, Bursa-1992, C.4, S.4, sh.324.

Cennet bu dünyadadır.	12	13	14	18	28	32
Kiliseye gidenler, kiliseye gitmeyenlerden daha iyidirler.	46	26	15	17	21	11
Gençler ebeveynlerinin mensup olduğu kiliseye gitmelidir.	77	56	43	10	11	11
Kiliseye gitmedeki esas amaç Tanrı'ya ibadet etmektir.	88	80	79	4	7	6
Hıristiyan olmak için kiliseye gitmek gerekli değildir.	42	62	67	18	15	8
Ölümden sonra sadece ruhumuz yaşar.	72	63	61	18	25	31
İyi insanlar düzenli olarak ibadet ederler.	78	57	47	13	13	27
Dualar kabul edilir.	76	69	65	21	25	27
Dua, sıkıntılı anlarda bir sığınma kaynağıdır.	74	80	83	15	10	9
Dualar, yapılan bir hatayı telafi edecektir.	47	24	21	18	17	9
İncil'deki her söz doğrudur.	79	51	34	15	31	43
İncil'e şüphe ile bakmak günahtır.	62	42	27	20	26	28

Ergenin içinde bulunduğu dinî şüphe krizinin çözülmesinde, üzerinde dikkatle durulması gereken temelde iki önemli nokta vardır. Bunlardan birincisi, ergenin sorunlarını bir bütün olarak görmek ve bu açıdan çözüme yönelik rehberlik faaliyetlerinde bulunmak. Bu durum aynı zamanda, ergendeki dinî bunalımı da yatıştırır. İkincisi ise, ergeni zıt değerlerle karşı karşıya getiren eğitim ve toplum şartlarını ıslaha yönelik teknik anlamda girişimlerde bulunmaktır⁶³. Bunun yanı sıra bireysel olarak dinî şüpheden kurtulmak için ergenlerin başvurduğu çözüm yolları ise; Allah'a sığınma ve ondan yardım dileme, bilgisine güvenilen şahıslardan yardım isteme, ilgili kitap, kaset ve teknik araçlardan faydalanma şeklindeki yöntemlerdir⁶⁴.

3) Tövbe ve Dine Dönüş Olaylarının Meydana Gelişi (16-17 yaşları arası)

Dinî şüphe ve çatışmalar döneminden sonra ergenlikte önemli bir dinî gelişim dönemi de, "tövbe ve dine dönüş" dönemidir. Ergenlik dönemindeki dine dönüş hadisesinde, ergendeki hayali suçluluk ve günahkarlık duyguları, bazen aniden coşkun bir huzur ve erdem duygularına dönüşebilir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, söz konusu dönemde hidayete erme anlamındaki tövbe ve dine dönüş yaşı, ortalama erkek ergenlerde 16, kız ergenlerde ise 15 yaş olarak saptanmıştır (ayrıca krş. Şekil-5).

Şekil 5: Dine dönüş yaşı⁶⁵

63) Hökeleki, *Ergenlikte Dinî Şüpheler*, sh.82.

64) Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler*, sh.161.

Bu dönemin diğer bir özelliği de, bireydeki suçluluk ve günahkarlık duygularının zirvede olmasıdır. Ergendeki bu duyguların temel kaynağı, cinsel güdünün uyanmasıyla birlikte ortaya çıkan ahlâkî problemlerdir. Ondaki günahkarlık duygusu çok kuvvetli bir durumda ise, tövbe ve pişmanlığa karşı bir güçsüzlük ve duygusuzluk durumu ortaya çıkabilir. Dolayısıyla ergen bu dönemde, geçmişte yaptıklarının muhasebesini yapar ve çoğu kez, bu muhasebe sonucunda kendini haklı bulmaz⁶⁶. O, çocuk yaşlarda dine bir anlam veremezken ergenlik döneminde kendi hayat tecrübesine dayanarak dini anlamlandırmaya başlar ve bu çerçevede kendini kötü, suçlu ve günahkar hissettiği için kurtuluşu, pişman olup tövbe etmede arayabilir⁶⁷. Ergenlerdeki suçluluk duygusunu, onların kendi içindeki hızlı gelişim ve değişime bağlı olarak ortaya çıkan psikolojik çalkantılar, eğitim ve öğretim sürecindeki bazı zorunluluklar, okul ve çevrenin kısıtlayıcı etkisiyle dinî görevlerini yerine getirmedeki bazı aksaklıklar gibi faktörler meydana getirebilir. Konuyla ilgili Türkiye’de orta öğrenim gören ergenler üzerinde yapılan bir alan araştırmasında; ergenlerin %81’inin dinî görevlerini yerine getiremedikleri için üzüntü duydukları tespit edilmiştir⁶⁸. Bunun yanı sıra sonsuzluk duygusu, sevgi ve sığınma ihtiyacı, güven içinde olma ihtiyacı, suçluluk ve günahkarlık duygusu, yalnızlık duygusu ve teselli ihtiyacı, ruhsal sıkıntılar gibi psikolojik ve bilişsel faktörler ile politik ve ideolojik akımlar, dine karşı çıkanların varlığı, toplum yapısında meydana gelen aksaklıklar, Kur’an kursları, camiler ve dinî toplantılar gibi sosyal faktörleri ergenleri dine yaklaştırıp tövbe ve dine dönüşü motive eden faktörler içerisinde değerlendirmek mümkündür⁶⁹. Bu ve benzeri faktörlerin etkisiyle ergenlerdeki dinî aktivitelerde bir artış görülebilir (ayrıca bkz. Tablo-3).

Tablo 3: Ergen dinî⁷⁰

Dinî Aktiviteler	İngiltere (%)	ABD (%)
Haftalık olarak kiliseye devam	40 (15)	70 (42)
Günlük dualar	29 (44)	55 (63)
Tanrıya inanma	61 (74)	80 (98)
Ahirete inanma	57.5 (37)	80 (73)
İsa’nın ulûhiyetine inanma	56 (64)	— — — —

65) Argyle ve Hallahmi, *Yaş ve Din*, sh.321-322.

66) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.273-276, 279.

67) Wulff, David, M.; “The Psychology of Religion: An Overview”, *Religion and The Clinical Practice of Psychology* (içinde), (Ed. Edvard, P. Shafranske), Published by American Psychological Association, Washington-1996,) sh.57.

68) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.277.

69) Hökelekli, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, sh.28-34.

4) Dinî İnanç ve Tutumların Netleşmesi (18-21 yaşları arası)

Ergenlik döneminde dinî gelişimin son safhası ise “dinî inanç ve tutumların netleşmesi” dönemidir. Dinî şüphe ve çatışmalar, elbette ki ergenlik dönemi boyunca devam etmez. Ergenliğin son dönemi olan bu dönemde, genel anlamda dinî arayış, bocalama, şüphe ve kararsızlıklar yatışıp bir çözüme kavuşur. Çünkü ergen, artık din konusunda gerek zihni, gerekse duygusal kendi bireysel tutumunu belirleyebilecek olgunluğa erişir. Bu anlamda dönemin sonlarına doğru çatışmaların şiddeti azalır ve ergende yavaş yavaş bir kişilik değişimi başlar. Böylece ergenin benliğindeki kutsal varlığa olan inanç, ondaki iç fırtınayı dindirir. Bu bağlamda dinî değerlerine bağlı olarak hayatına bir yön çizmeye çalışan ergende bir rahatlama, yatışma ve güven duygusu meydana gelir. Dolayısıyla ergendeki psikolojik güç ve fonksiyonlar, uyumlu bir tarzda bütünleşme imkanı bulabilirler⁷¹.

Ergenlik dönemi, iradenin iman üzerinde bağımsız olarak etkisinin olduğu, bu sebeple de kesin dinî tercihlerin yapılması sonucunda farklı dinî tutumların netleştiği bir dönemdir⁷². Dönemin sonlarına doğru, ergenlerin dinî tutumları olumlu yönde netleştiği gibi, olumsuz yönde de gelişebilir. Olumsuz tutum geliştiren ergenler ise dini, tümüyle reddederek ilgisiz, dinsiz veya agnostik bir tavır sergileyebilirler. Ancak genel oran içerisinde bu tarz tavır sergileyenlerin oranı oldukça azdır⁷³. Neticede, ergeni içten ve dıştan kuşatan karmaşık psikolojik etkiler, onu dinî gelenekler noktasında belli bir yönde tercih yapmaya ve kesin bir dinî tutum geliştirmeye zorlar⁷⁴ (bkz. Şekil-6). Bu bağlamda ergenlik dönemi, ergenlerin ya dine dönüş yaptıkları ya da şayet varsa çocukluk dönemine ait inançlarını terk etmeye karar verdikleri bir uyanış dönemi olarak değerlendirilebilir⁷⁵.

Ergenlerde dine karşı potansiyel anlamda bir yönelim olduğu için, toplum onlardan dinsel inançların gerektirdiği biçimde davranış modelleri göstermelerini bekler. Ancak onlarda böyle bir yönelim olsa da, bu mutlaka onların çok derin bir dinsel görüş geliştirecekleri ve dinsel faaliyetlere kendilerini tam olarak verecekleri anlamına gelmemelidir⁷⁶. Bu bağlamda dönemle ilgili çalışmalarıyla tanınan Harry Guntrip (1956) ise, ergendeki dinî gelişimi kişisel bazda incelemiş ve ergen için temel ihtiyaç olan dinin, çocukluk yıllarında başladığını ve bu dönemde onun, ya dinî duygulardan tamamen yoksun ya da duygusal ilişkilerden dolayı heyecansız bir yaşam felsefesine sahip olmasında

70) Argyle ve Hallahmi, *Yaş ve Din*, sh.325; (Parantez içindeki mukayeseli rakamlar yetişkin rakamlardır.).

71) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.280.

72) Hökelekli, Hayati, “Dinî Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ank.-1985, C.XXI, S.2, sh.27.

73) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.280-281.

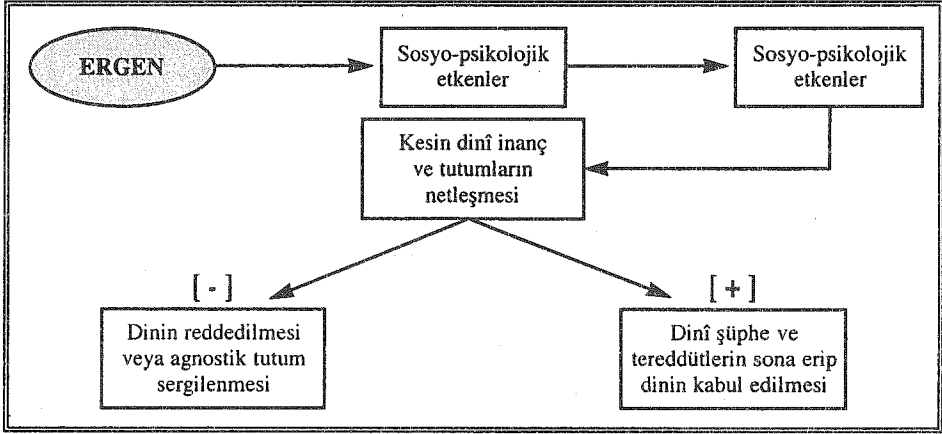
74) Hökelekli, *Dinî Kişilikte İradenin Rolü*, sh.26.

75) Argyle ve Hallahmi, *Yaş ve Din*, sh.320.

76) Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, sh.381.

önemli etkilerinin olduğunu ifade etmiştir⁷⁷. Öte yandan ergenlikteki dinî yaşama cinsiyet açısından bakıldığında ise, kız ergenlerin dindarlığının erkek ergenlere göre daha ziyade gelenekçi bir karakter taşıdığı söylenebilir⁷⁸.

Şekil 6: Ergenin dinî inanç ve tutumlarının netleşmesi

c) Ergenlik Döneminde Dinî Tutum ve Davranış Gelişimi

Hiçbir gelişim döneminde, hangi alana ait olursa olsun bireyin tutum ve davranışları hemen oluşmaz. Bu anlamda örneğin din konusunda oluşan tutum ve davranışlara sosyolojik ve psikolojik bir çok faktörler etki eder. Konu özelde ergenlik dönemi çerçevesinde ele alınacak olursa, ergenler öz tabiatları itibariyle yaratıcı bir dinî potansiyele sahiptirler. Duyguları ve düşünceleriyle, kısacası tüm benlikleriyle aktif ve bilinçli bir inanma faaliyetine hazır ve muhtaç durumdadırlar. Onlardaki bu dinî eğilimin görmezlikten gelinmesi, ergenlerde ciddi olarak psikolojik rahatsızlıklar meydana getirmesinin yanında, aktif ve dengeli kişilik gelişimini engelleyici bir tablo da ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda din, ergenin psikolojisinde inkarı mümkün olmayan bir gerçeklik, onun kişiliğinin ve varlığının asli bir unsurudur. Dolayısıyla, ergendeki dinî hayat, onun kişiliğindeki gelişme ve değişmelerinde tahmin edildiğinden daha fazla düzenleyici bir faktör olarak rol oynar⁷⁹. Bu bağlamda ergenin dinî tutum ve davranışlarının netleşmesinde, alınan dinî eğitimin rolü oldukça önemlidir. Konuyla ilgili yapılan ampirik bir çalışma sonucunda, alınan meslekî din eğitiminin ergenlerin dinî inanç, davranış ve tutumlarının gelişmesi ve pekişmesi ile dinî inanç ve tutumların kişilikteki yapılanması noktasında, ergenin ruh sağlığı açısından olumlu ve önemli bir anlam ifade ettiği ve vatansever eğilimleri artırdığı tespit edilmiştir⁸⁰. Yine meslekî din eğitimi alan ergenler üzerinde yapı-

77) Wulff, *The Psychology of Religion*, sh.57.

78) Hökelekli, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, sh.139.

79) Hökelekli, Hayati, "Gençlik ve Din İhtiyacı", *Millî Kültür Dergisi*, Ank.-1985, S.50, sh.89.

80) Hökelekli, Hayati, "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi", *U.Ü.İ.F.D.*, Bursa-1986, S.1, C.1, sh.50-51.

lan bir başka araştırmaya göre de; meslekî din eğitimi alan ergenlerin, kendi davranışları üzerindeki kontrol ve hakimiyetleri açısından almayanlara göre daha başarılı oldukları saptanmıştır⁸¹.

Sosyal ve duygusal davranışı elde etme yollarından birisi olan özdeşleşmenin, ergenin sosyal gelişmesinde oldukça önemli bir yeri vardır. Ergenlerin bireysel ve sosyal hayatlarında meydana gelen özdeşleşme süreci dinî inanç, düşünce ve davranışlarında da görülür. Bu bağlamda ergen, özdeşleştiği kimsenin dinî davranışlarını da örnek alarak aynı şekilde davranmayı arzu eder. Dolayısıyla o, dinî hayatla ilgili tutum ve davranışları özdeşleşme mekanizması yoluyla edinir. Ergen, dış çevreye göre ailesinde özdeşleşim kurduğu kimsenin dinî tutum ve davranışlarından daha fazla etkilenir. Bu anlamda o, dinî inançlarla ilgili uygulamaları ailesinde görmüşse, bu davranışları ilgi ve dikkatle karşılayarak özümsemiği için ailesinde benzetmek istediği kimsenin dinî inanç, tutum ve davranışlarını da kabullenir. Ergen, aile dışındaki sosyal ilişkileri sebebiyle arkadaş, öğretmen ve diğer yetişkinlerle de özdeşleşim kurar. Bu bağlamda ergenin arkadaş normları ve yetişkin kültüründen birlikte etkilendiği durumlardan birisi de dinî tutum ve davranış konusudur. O, bir taraftan özdeşleştiği arkadaşlarının dinî normlarından etkilenirken diğer taraftan da öğretmenleriyle özdeşleşerek onların dinî tutum ve davranışlarını da benimser. Konuyla ilgili yapılan bir saha araştırması sonucunda ergenlerin, fizikî ve psikolojik özellikler yönünden kendilerine en çok benzeyen, kendilerine sevgi gösteren, güç ve üstünlük özelliklerine sahip modellerle özdeşleştikleri, diğer sosyal tutum ve davranışlarda olduğu gibi dinî tutum ve davranışlar konusunda da en çok özdeşleşim kurdukları kimselerden etkilendikleri tespit edilmiştir⁸².

Ergenin dinî tutum ve davranışlarının gelişmesinde din ve kimlik arasındaki ilişki de önemlidir. Bu bağlamda fizikî gelişimi ve bilişsel kapasitesinin artmasıyla birlikte çevresine, özellikle de arkadaşlarına yönelmesi sonucu ergende bağımsızlık duygusu yoğun bir şekilde kendini gösterdiği için anne-babasıyla olan ilişkilerinde psikolojik problemler başlar. Ergendeki bu bağımsızlık duygusu, onun dine karşı olumsuz bir tavır almasına da neden olabilir. Özellikle anne-babaya itaati emreden dinî değerlerle bağımsızlık duygusu arasında bir çatışma yaşayabilir. Böylece dinî inanç ile bağımsızlık duygusu arasında olumsuz bir ilişki yaşaması bu çerçevede bir anlam ifade edebilir. Çünkü, din, her şeyden önce bir bağlanmadır. Birey, Allah'a iman etmekle bir varlığa bağlanır ve dolayısıyla kendi kişisel bağımsız yönelişinden vazgeçerek manevî bir bağa razı olur. Aynı şekilde dinî değerler de bireyin davranışlarına yön vererek onu bağımlı hale getirir. Bu durum, psikolojik kendiliğindenliği ile davranan ergenin güçlü bağımsızlık güdüsü ile çatışmaya sebep olabilir⁸³.

81) Ekşi, Halil, "Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), (Ed. Hayati Hökelekli), Ank. Okulu Yayınları, Ank.-2002, sh. 174

82) Kılavuz, M., Akif, "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), (Ed. Hayati Hökelekli), Ank. Okulu Yayınları, Ank.-2002, sh. 250-252.

83) Kula, M., Naci, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), (Ed. Hayati Hökelekli), Ank. Okulu Yayınları, Ank.-2002, sh.66-68.

Ergenlerin dinî tutum ve davranışlarının gelişiminde sevgi ve korku motifinin etkinliği üzerine yapılan bir alan araştırmasında, ergenlik dönemindeki dinî hayatın ibadet boyutuyla ilgili olarak; namaz ibadetinde korku motifinin daha fazla; Kur'an okuma ibadetinde korku ve sevgi motifinin etkinliğinin korku motifinin etkinliğine yakın, oruç ibadetinde ise korku motifi ile sevgi motifinin birbirine yakın oranlarda ergenler üzerinde psikolojik etkiler yaptığı saptanmıştır. Dolayısıyla zorunlu ibadetlerde korku motifinin etkinliği görülürken zorunlu olmayan ibadetlerde ise korku ile birlikte sevgi motifinin de etkin olduğu göze çarpmaktadır. Ergenlerin dua ile ilgili davranışlarına bakıldığında ise, gerek nötr durumda gerekse etkileyici mesajlar verildiğinde dua etmeyen ergenin olmadığı görülmüştür. Farklılığın ise dua etme zamanlarında ortaya çıktığı, dolayısıyla sevgi motifinin, ihtiyaç duymadan, namaz haricinde de sık sık dua etme pratiğini artırdığı gözlenmiştir. Yapılan bu çalışmada genellikle ibadet boyutunda etkin olan motifi korku motifi olduğu, verilen mesajların ibadet boyutundaki etkileri açısından ise, farz ve vacip gibi zorunlu ibadetlerde korku motifinin, nafile gibi zorunlu olmayan ibadetlerde ise eşit oranlardaki korku ve sevgi motifinin etkili olduğu görülmüştür. Sonuç olarak sevgi motifinin ibadetlerdeki etkisinin kalıcı olduğu ve ergenin ibadetleri isteğe bağlı olarak, zorlayıcı herhangi bir etki olmaksızın içselleştirdiği söylenebilir. Nitekim dua ile ilgili elde edilen sonuçların da bunu desteklediği yani ergenin, korku motifıyla sıkıntılı anlarında veya sadece ihtiyaç duyduğunda, sevgi motifıyla de sık sık ve düzenli olarak dua ettiği tespit edilmiştir⁸⁴.

Ergenlerin dinî pratiklerinin seyrine bakıldığında genellikle ibadetlerindeki eksiklikler dikkati çeker. Bunun sosyo-psikolojik bir çok sebebi vardır. Bu sebeplerden birinin de ergendeki sevgi yoksunluğunun olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim konuyla ilgili yapılan ampirik bir araştırma sonucunda sevgi yoksunluğu ile dinî pratikleri yerine getirme arasında negatif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır⁸⁵. Öte yandan ergenlerdeki ibadet eksikliği, bu dönemde bağımsızlık duygusunun gelişmesi ve buna bağlı olarak otoriteye isyanın artması gerçeğiyle de izah edilebilir⁸⁶.

Sonuç

Ergenlik dönemi, çocukluk dönemi ile yetişkinlik dönemi arasında psikolojik açıdan önemli problemleri olan bir gelişim dönemidir. Bu bağlamda söz konusu dönem için ruh sağlığı da ayrı bir önem taşır. Dolayısıyla ergenin ruh sağlığı gelişimi, sabit bir doğru değil, tam aksine fazla zikzaklar çizen bir profile sahiptir. Bu duruma en tipik örnek, davranışlarındaki tutarsızlıktır. Bunun en önemli sebebi ise, ergenin kimlik oluşturma çabasıdır. Bu anlamda ergen, hem kimlik oluşumuyla birlikte ruhsal gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlamaya çalışmakta hem de döneme özgü gelişim ödevlerini yerine getirme-

84) Albayrak, Ahmet, "Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), (Ed. Hayati Hökelekli), Ank. Okulu Yayınları, Ank.-2002, sh.318-321.

85) Aslan, Zeynüddin, *Sevgi Yoksunluğu ve Dinî Davranış*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1994, sh.66-95

86) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh.234.

ye çalışmaktadır. Zira bu ödevlerindeki başarı yada başarısızlık büyük ölçüde ergenin, yetişkinlik dönemine adaptasyonunu ve başarısını belirleyecektir. Öte yandan otonom bir kişiliğin gelişmesine engel olan ailesel ve sosyal faktörler, ekonomik bağımsızlık ve kendi cinsiyetine özgü rol ve görevlerin kabul edilmesi gibi farklı etkinlik biçimleri, ergenin davranışına olumlu yada olumsuz olarak etki eder. Sözü edilen bu üç etkinlik alanı birbirleriyle ilişkilidir ve ergenin ruhsal gelişiminin sağlıklı bir şekilde yapılması için bu üç yöndeki gelişim de aynı anda meydana gelmelidir.

Gelişim psikolojisi açısından görülen iniş-çıkışlar, din psikolojisi açısından da yapılan araştırmalarda gözlenmektedir. Din psikolojisi açısından ergenlik dönemi ise, bireyin dinî inanç ve olguları ciddi olarak düşünmeye, incelemeye ve eleştirmeye başladığı bir dönemdir. Bu bağlamda ergen, dinî konularda mantıkçı yaklaşımının sonucu olarak şüphe ve tereddütlere kapılabilir ve bu şüphelerini çözemediği takdirde agnostik tutum ve davranışlar sergileyebilir. Ancak dönemin sonlarına doğru olumlu yada olumsuz dinî konulardaki problemlerinin büyük çoğunluğunu çözer ve buna bağlı olarak dinî tutum ve davranışları da önemli ölçüde netleşir.

Türkiye’de genel anlamda gelişim dönemleri içerisinde ergenlik dönemi, diğer dönemlere göre psikolojik açıdan en çok incelenen ve üzerinde araştırma yapılan bir dönemdir denebilir. Ancak dönemle ilgili yapılan bu çalışmalar yeterli değildir. Gerek gelişim gerekse din psikolojisi açısından konuyla ilgili çok yönlü özellikle ampirik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar yapılırken de psikolojinin ilgili alt dalları, özellikle de gelişim ve din psikolojisi, bilim komplekslerini bir kenara bırakıp interdisipliner bir bilim anlayışıyla bu çalışmalarını yürütmelidirler.